de 20ste eeuw - '*De voor mij moeilijkste hoofdstukken*' naar de auteur zelf toegeeft (p.14) - beslaan nog geen veertig bladzijden. Nieuwe ontwikkelingen (cliometrie, de terugkeer van "oral history") worden in een alinea afgedaan; Annales krijgt amper vier bladzijden. Ook als historiografisch naslagwerk schiet het werk hier beslist tekort: waar voor eerdere tijden althans de belangrijkste figuren uit de Nederlandse en Belgische historiografie worden genoemd, vinden we niets over Geyl en zijn Groot-Nederlandse gedachte, wordt Jan Romein niet eens genoemd hoewel die zich juist zo veel op reflectie op de historische methode heeft toe gelegd en wordt ook Ganshof niet vermeld. En wat echt stoort is hoe de auteur hier actuele ontwikkelingen snel, oppervlakkig afdoet: '(In Duitsland, A.S.) *brak meer dan eens een 'Historikerstreit' los, bijvoorbeeld die over de oorsprong en aard van het Fascisme of, eerder, die over Duitslands verantwoordelijkheid voor de wereldoorlogen; in zonderheid was er de ophefmakende discussie rond de Hamburgse hoogleraar Fritz Fischer (geb. 1908) en diens geleerde succesboek Griff nach der Weltmacht (1961), dat handelt over Duitsland voor en tijdens de Eerste Wereldoorlog*' (p.327).
Op het gebied van de 20ste eeuwse historiografie heeft het boek van De Schrijver eigenlijk weinig meer te bieden dan *Gestalten der Geschiedenis*.

Hoewel de informatie - vooral door de veelheid van onderwerpen die De Schrijver aansnijdt - vaak oppervlakkig blijft, is ze wel in hoge mate betrouwbaar. Daarom, en door eerder genoemde kwaliteiten, is de *Historiografie. Vijfentwintig eeuwen geschiedschrijving van West-Europa* aan studenten en docenten geschiedenis aan te bevelen als boek-achter-de-hand. Als handboek, leer- en leesboek bij een cursus historiografie, acht ik het juist door een overvloed aan feitelijke informatie minder geschikt.
Albert Smit

PROEFSCHRIFT

Ulla Jansz, *Denken over sekse in de eerste feministische golf* (Sara/Van Gennep, Amsterdam 1990).

Lezing van het promotieonderzoek van Ulla Jansz inspireert tot een leuke vraag aan leerlingen: verschillen jongens van meisjes, of zijn zij gelijk? En is eventueel verschil van belang voor hun doen en laten in de maatschappij? Jansz hanteert deze actuele vragen als leidraad bij het beschrijven van feministisch gedachtengoed tussen 1860 en 1912. Zij zoekt naar gedachten over verschil en gelijkheid. Wat gaven feministen daarvan prijs in hun betogen over onderwijs, arbeid, zedelijkheid, huwelijksrecht en politiek?
Met die invalshoek slaagt Jansz erin voorbij te gaan aan vastgeroeste ideeën over de eerste feministische golf. Zo laat ze bijvoorbeeld zien dat het vroeg Nederlands feminisme niet alleen een zaak van liberalen was, maar ook van modernistisch-protestanten. Auteurs uit beide groepen centreerden tussen 1860 en 1889 hun betogen rond onderwijs aan meisjes, arbeid voor vrouwen en de dubbele seksuele moraal. Bovendien gebruikten zowel liberalen als protestanten argumenten van verschil en gelijkheid tussen mannen en vrouwen. De Bijbel en het verlichtingsdenken boden daar evenveel grond voor.
Ook het volgens haar door socialisten gecreëerde beeld van vijandschap tussen 'burgerlijk' feministen en socialisten wordt bij Jansz ontkracht. Het geharrewar over de status van de vrouwenkwestie ten opzichte van de sociale kwestie acht zij slechts van theoretische waarde. Op het niveau van praktische oplossingen, bijvoorbeeld met betrekking tot vrouwenarbeid, verschilden socialisten en feministen onderling al zoveel van mening, dat van twee duidelijk tegengestelde groepen geen sprake was. Zij signaleert zelfs een aantal gemeenschappelijke gedachten van niet-socialistische feministen en feministische socialisten; de eersten maakten zich in het laatste decennium van de vorige eeuw steeds meer bezorgd over het lot van de arbeidersklasse en de laatsten waren vastbesloten dat de positie van vrouwen veranderd moest worden. Van verschillen tussen mannen en vrouwen waren die socialisten en feministen overtuigd. Maar die verschillen waren geen belemmering bij het eisen van gelijke rechten; ook vrouwen waren mensen.

De derde tegenstelling die Jansz naar het land van de fabeltjes verwijst is die tussen ethisch en rationalistisch feminisme. Volgens de overlevering ging het bij deze controverse nu juist om het benadrukken van verschil (ethisch) respectievelijk gelijkheid (rationalistisch) tussen mannen en vrouwen. Jansz constateert wel een onderscheid tussen verschillende groepen feministen, maar dat ligt op het vlak van de arbeidsdeling naar sekse binnen het gezin. De groep die vroeger rationalistisch heette vond dat ook een gehuwde vrouw economisch zelfstandig moest kunnen zijn. De meer 'gematigden' meenden dat vrouwen die trouwden hun gelijke rechten op dat vlak juist opgaven. Op deze manier schetst Jansz ook voor de eerste tien jaar van deze eeuw een nieuw beeld waarin verschillen tussen vrouwen onderling belangrijker blijken te zijn dan verschillen tussen de seksen: geen geringe verdienste.
Het is echter jammer dat Jansz oorspronkelijke vraag in de loop van het verhaal wat op de achtergrond raakt. Wat Nederlandse feministen dachten over vrouwen en vrouwelijkheid lijkt gevangen te kunnen worden door wat zij dachten over gelijkheid en verschil tussen de seksen (en tussen vrouwen onderling). Jansz gaat helaas, ook in haar theoretische inleiding, niet in op het precieze verband tussen haar centrale vraag en het middel van analyse. Zij gaat ervanuit dat in de sociale constructie van 'vrouwen' en 'vrouwelijkheid' opvattingen over gelijkheid en verschil de belangrijkste rol spelen (p.30). Maar zijn die opvattingen niet slechts een facet van het denken over vrouwen en vrouwelijkheid? Zouden opvattingen over seksualiteit of privé-openbaar en de seksen niet net zo goed als sleutel voor het denken over vrouwen kunnen dienen? Waarom neemt Jansz juist deze dichotomie ter hand?
Wie wil weten *in welk opzicht* mannen en vrouwen volgens Nederlandse feministen verschillen of gelijk waren, moet bij Jansz goed speuren. Wat in de ene periode niet bij de sociale constructie van 'vrouwen' hoorde en in de andere periode wel, blijft duister. Welke vakken werden bijvoorbeeld in 1870 problematisch geacht in het meisjesonderwijs, en in 1890 niet meer? Waar vreesden tegenstanders van toelating van meisjes op de HBS eigenlijk voor? En waarom was in 1906 de stemming zo omgeslagen dat HBS'en toen wel wettelijk voor meisjes werden opengesteld? (p.42,43). De veranderende grenzen aan het denken over vrouwen worden door Jansz niet blootgelegd.

Dit alles neemt niet weg dat *Denken over sekse* een zeer toegankelijk, informatief en helder geschreven proefschrift is: de moeite van het lezen waard voor wie kennis wil maken met de eerste feministische golf en dat kunnen zowel leraren als leerlingen uit de hoogste klassen zijn.
Marian van het Klein

MENTALITEITSGESCHIEDENIS

Robert Darnton, *De kus van Lamourette. Bespiegelingen over mentaliteitsgeschiedenis* (Uitg. Bert Bakker, Amsterdam 1990) 347 blz., prijs *f*49,50.

In een van deze vijftien bijdragen tellende bundel doet Darnton exact uit de doeken